

DISKUSIE - POLEMIKY

O JEDNOM POKUSE PRIŠKRTIŤ LOGIKU

Pavel CMOREJ

Vo 4. čísle II. ročníka *Organonu F* vystúpil na obranu vývinovej teórie pojmov (ďalej len VTP) už piaty obhajca. Myšlienkový výťažok svojej obhajoby rozvinutej v stati [5] zhrnul jej pôvodca I. Hanzel do týchto slov: "Cmorejova kritika doktríny o vývine pojmov, jeho kritika stanoviska Černíka-Viceníka, nakoľko je sémanticky fundovaná, sa miňa samotného problému, keďže tento má epistemickú povahu, a preto patrí do kompetencie epistemológie. Kritika P. Cmoreja je založená na použití prostriedkov sémantiky za hranicami kompetencie tejto vednej disciplíny." ([5], 404). V tejto súvislosti musím hneď podotknúť, že pri "použití prostriedkov [logickej] sémantiky" som nemohol neuplatniť aj isté princípy logiky (možno neadekvátne, ale zatiaľ to nik presvedčivo nezdôvodnil). Výsledkom bolo neradosťné zistenie, že VTP je nekonzistentná: na báze predpokladu, že pojmy sa vyvíjajú, možno postaviť celú pyramídu antinómii. Igor Hanzel o tejto skutočnosti vo svojej stati decentne pomlčal, takže neviem, či podľa neho aj logiku som neaplikoval na oblasť, na ktorú je neuplatniteľná. Ak epistemológia, o ktorú ide I. Hanzelovi, sa nachádza "za hranicami kompetencie" logiky, tak jeho vystúpenie v tejto diskusii je čírym nedorozumením - zamiešal sa medzi protagonistov vystupujúcich v hre celkom iného žánru. Aby som mohol pokračovať v načatej výmene názorov, budem predpokladať, že táto domnienka je mylná - šerm argumentov a protiargumentov má zmysel iba v hre rešpektujúcej istú logiku a jej pravidlá.

1. **Zbytočné nedorozumenia a omyly.** Hneď na začiatku musím s poľutovaním konštatovať, že práve Hanzlov príspevok "sa miňa" základného problému diskusie - všetko nasvedčuje tomu, že si tento problém pomýlil s iným a hlavný dôraz položil na otázky, ktoré sú v kontexte celej polemiky sekundárne. Hanzlova obrana VTP je nepriama¹ - obhajuje ju odhaľovaním nedostatkov mojej kritiky, ktoré nachádza najmä v uplatnení nesprávne pochopeného, a navyše neadekvátneho fregeovského chápania pojmov na koncepciu, ktorá pod pojmom rozumie "sumu poznatkov fixovaných v teórii (teóriách), v slovníku ktorej (ktorých) daný termín vystupuje" ([5], 395).²

Treba zdôrazniť, že 1) moja kritika sa nevtáhuje na koncepcie, ktoré pod pojmom rozumejú sumu nejakých poznatkov a že 2) fregeovské chápania pojmov v nej vôbec nehrajú rolu, ktorú im pripisuje I. Hanzel. Svoj článok postavil na protiklade Fregeho a Černíkovo-Viceníkovo chápania pojmov (ale aj sveta a človeka), hoci Fregeho koncepcia vystupuje v diskusii iba ako jedna z viacerých možností. Pritom Černíkovi a Viceníkovi pripísal chápanie, od ktorého sa explicitne distancovali.

Koncepciu, podľa ktorej pojem je súborom či sumou poznatkov o predmete, teda sumou či konjunkciou overených pravdivých súdov, som v článku [1] kritizoval ako zastaranú.³ Moji oponenti to nielen pochopili, ale aj akceptovali, inak by naša diskusia bola výmenou názorov, v ktorej jedna strana hovorí o voze a druhá o koze. Už v prvej stati, ktorou reagovali na moju kritiku vývinovej teórie pojmov napísali: "Súhlasime s P. Cmorejom, že pojem má nesúrodovú povahu" ([1], 57). V dialógu [4] V. Černík tento súhlas znovu potvrdil ([4], 60).

V diskusii som nikdy nespochybňoval myšlienku vývinu poznania. V stati [1], ktorou som diskusiu r.1990 otváral, čierna na bielom stojí: "Nesporný fakt je, že naše poznanie sa mení, vyvíja (v istom zmysle) ..." ([3], 18). Predmetom našej diskusie nebola otázka, či sa poznanie vyvíja, ale či sa vyvíja tak, že sa pritom mení a vyvíja vnútorné usporiadanie pojmov. Nezaujímali nás (aspoň nie mňa) zmeny v oblasti poznatkov, ale zmeny pojmov, teda entít, ktoré vyjadrujeme výrazmi iných kategórií ako poznatky. Z chápania pojmu ako "epistemického (kognitívneho) zmyslu určitého mena", ku ktorému sa prikláňa V. Černík s J. Vicenikom ešte nevyplýva, že je to "suma poznatkov fixovaných v teórii", poznatkov v zmysle *overených pravdivých súdov*, resp. výrokov, ktorými také sudy vyjadrujeme. Zdá sa, že I. Hanzel túto maličkosť prehliadol a nebadane prešiel od problému vývinu pojmov k problému vývinu "súm poznatkov" či poznania ako celku, ktorý nebol a nie je predmetom diskusie. Čitateľ, ktorý nepozná predchádzajúce príspevky do diskusie, nadobudne z Hanzlovho článku dojem, že moja kritika doktríny o vývine pojmov "*sa miňa samotného problému*" preto, lebo v tejto kritike som vychádzal z Fregeho chápania pojmov (navyše skresleného), ktoré je na VTP a na Černíkovu a Vicenikovu koncepciu neaplikovateľné. Pozornejšiemu čitateľovi state [1] nemohlo uniknúť, že skutočnosť je celkom iná. V tejto stati som sledoval tri čiastočne sa prekrývajúce skupiny koncepcií pojmov:

1) "koncepcie, podľa ktorých pojem je význam *nevýrokového* výrazu (bez voľných premenných)" ([3], 10), resp. entita, ktorá môže byť významom takého výrazu,

2) koncepcie, ktoré "vychádzajú zo známeho Fregeho chápania pojmov ako funkcií [priradujúcich] objektom alebo usporiadaným n -ticiam objektov pravdivostné hodnoty" ([3], 10; tu by som podčiarkol slovo "vychádzajú", čiže sa nemusia s Fregeho chápaním zhodovať) a

3) koncepcie pokladajúce "pojmy za štruktúrované entity, ktoré môžu byť jednoduché alebo zložené (z jednoduchých pojmov a rôznych logických prostriedkov). Štruktúra zložených pojmov je viac alebo menej daná stavbou výrazov, ktorými pojmy vyjadrujeme" ([3], 11).⁴

Toto delenie si nerobilo nárok na úplnosť a v priebehu diskusie som stúpencom VTP neraz vyzýval, aby špecifikovali svoje chápanie pojmov. Mali teda možnosť svoju koncepciu zaradiť do jednej z uvedených skupín, alebo k nim pripojiť ďalšiu skupinu či koncepciu. Vo svojich príspevkoch do diskusie som sa pokúšal ukázať, že VTP sa nevyhne ťažkostiam a problémom ani pri jednom z uvedených chápaní pojmov. Igor Hanzel podáva veci tak, akoby kameňom úrazu bolo práve Fregeho či

fregeovské chápanie pojmov, ktoré pokladá za dobré nanajvýš v oblasti logiky a logickej sémantiky. Sám však neprišiel s ničím novým, chopil sa zastaraného chápania pojmu ako sumy poznačkov, pričom bez povšimnutia obišiel problémy, ktoré ho ťažia (na niektoré z nich som upozornil v prvej stati, pozri [1], 293-295 alebo [3], 13-14).

Keď uvedené poznámky o Hanzlovom príspevku do diskusie zhrnieme, môžeme konštatovať, že jeho autor si 1. poplietol problém vývinu pojmov s problémom vývinu poznačkov alebo ich "súm" a 2. ťažkosti VTP zredukoval na dôsledky, ktoré podľa neho vyplývajú z uplatnenia neadekvátneho a navyše skresleného Fregeho či fregeovského chápania pojmov na túto teóriu, údajne založenú na "poznatkovom" chápaní pojmov (omylom pripísanému aj Černikovi a Vicenikovi). Navyše bezstarostne opomenul skutočnosť, že pri iných chápaniach pojmov VTP nie je na tom o nič lepšie. Pokiaľ ide o centrálny problém našej diskusie, tým by som mohol svoju odpoveď na Hanzlov článok aj skončiť. Pristavím sa však aj pri jeho rozboře niektorých názorov G. Fregeho, ktorým venoval oveľa viacej miesta ako hlavnej otázke našej diskusie.

2. Hanzlova analýza a kritika Fregeho. Patrí sa oceniť, že I. Hanzel preštudoval skoro dve desiatky Fregeho štúdií a napísal zatiaľ hádam najpodrobnejšiu slovenskú stať o jeho názoroch na pojmy, myšlienky, zmysel, jazyk a človeka. Odporcovia VTP mu budú vďační za zistenie, že aj G. Frege zastával stanovisko, podľa ktorého "pojem nemá žiadny vývin"⁵ - veď kto z nich tušil, že už zakladateľ modernej logiky zaviedol o problém našej diskusie a hlásil sa ku koncepcii, ktorá je na Slovensku predmetom toľkej kritiky.

V 2. časti svojej state sa I. Hanzel zaoberá Fregeho chápaním pojmu a zmyslu a polemizuje s mojou poznámkou, uvedenou v stati [2] pod čiarou, že G. Frege sa neskôr "jednoznačne priklonil k intenzionálnemu ... chápaniu pojmov".⁶ Na základe skúmania rozličných prác G. Fregeho prichádza k záveru, že "Fregeho pojem *patrí do riše denotátov, a nie do riše zmyslov*" ([5], 396). Inak povedané, Fregeho pojmy sú entity inej povahy ako jeho zmysly. Tu musím dať Hanzlovi za pravdu a sebakriticky priznať, že citovaná časť mojej poznámky je nepravdivá a zavádzajúca. Zmiešal som v nej Fregeho chápanie zmyslu s neskoršími explikáciami, ktoré jeho zmysel explikujú ako istý pojem (napr. A. Church alebo R. Carnap). V uvedenej poznámke som chcel jedným dychom povedať priveľa naraz a výsledkom bola konštatácia, ktorú musím odvolať, lebo pripisuje Fregemu stanovisko, ktoré nezastával.⁷ Za oprávnenú kritiku sa môžem Hanzlovi len poďakovať.

Nemám v úmysle otupovať jej ostrie, ale nemôžem nedodať, že v kontexte našej polemiky o vývine pojmov to nemá na jej základný problém - či pojmy sa vyvíjajú - a jeho riešenie nijaký vplyv. Kto prijme Fregeho úzke chápanie pojmov ako *funkcií*, ktoré objektom alebo usporiadaným *n*-ticiam objektov priradujú pravdivostné hodnoty, nemôže konzistentne tvrdiť, že pojmy sa vyvíjajú.⁸ Na druhej strane sa mi nezdá, že by sa zúžením Fregeho chápania pojmov na uvedené funkcie otváral nejaký priestor pre koncepcie, ktoré budú zlučiteľné s doktrínou VTP.

Hoci Fregeho zmysel nie je pojem v jeho zmysle, nič nám nebráni toto úzke, tradíciou ovplyvnené chápanie pojmov rozšíriť tak, aby aj *zmysly* nevýrokových výrazov alebo skôr *ich explikáty* patrili medzi pojmy (také chápanie je v súčasnosti oveľa rozšírenejšie ako Fregeho). Explikáty spomínam najmä preto, lebo Fregeho pojem zmyslu nie je dostatočne ostrý - v jeho koncepcii chýba kritérium identity zmyslov, kritérium, na základe ktorého by sme mohli rozhodnúť, či zmysel Z_1 ľubovoľného výrazu W_1 je totožný so zmyslom Z_2 ľubovoľného iného výrazu W_2 . Fregeho zmysel možno explikovať aspoň dvoma spôsobmi: a) ako istú intenziu, t.j. funkciu, ktorá dvojiciam <možný svet, časový okamih> priraduje objekty určitého typu alebo b) ako štruktúrovanú entitu podobnú Tichého konštrukcii. Keď intenzie nevýrokových výrazov a im zodpovedajúce konštrukcie vyhlásime za pojmy, získame dve koncepcie pojmov, z ktorých prvú možno zaradiť do 2. a druhú do 3. skupiny koncepcií pojmov spomenutých v predchádzajúcej časti tejto state.

Explikáciu Fregeho zmyslu ako intenzie (t.j. funkcie, ktorá možným svetom alebo dvojiciam zloženým z možného sveta a okamihu priraduje objekty určitého typu) I. Hanzel kritizuje ako neadekvátnu.⁹ Hoci s tým súhlasím, nemyslím si, že by sme pre túto explikáciu nenašli u Fregeho nijakú oporu, ale to je v danom kontexte vedľajšie. Fakt je, že niektorí autori jeho zmysel explikovali ako intenziu v naznačenom zmysle a že takto chápanú intenziu možno pokladať za pojem (v každom prípade nájdeme autorov, ktorí sa k tomu prikláňajú). Nemohol som to nebrať do úvahy a všetky funkcionálne koncepcie pojmov (ako istých funkcií) inšpirované Fregem som zaradil do 2. skupiny koncepcií. Pretože funkcie sú stabilné útvary, žiadna z koncepcií tejto skupiny nie je zlučiteľná s VTP.⁸ Prívržencom VTP som funkcionálne chápanie pojmov nevnucoval, snažil som sa však ukázať, že prijať ho možno len za predpokladu, že sa vzdáme vývinovej doktríny (pravda, pokiaľ sa chceme vyhnúť antinómiám). Stúpencom VTP by sa mali zriecť aspoň s dôsledkom, že ak funkcie sú pojmy, tak niektoré pojmy sa nevyvíjajú.

Hanzlovej pozornosti uniklo, že popri funkcionálnej explikácii Fregeho zmyslu v *intenzionálnej logike* jestvuje ešte jedna možnosť: explikovať ho ako štruktúrovanú entitu (svojou stavbou podobnú výrazu - resp. jeho prekladu do jazyka logiky -, ktorým zmysel vyjadrujeme). Keď pojmy stotožníme so štruktúralne explikovanými zmyslami *nevýrokových* výrazov, dostaneme jednu z koncepcií pojmov 3. skupiny. Túto koncepciu pokladám za jednu z najadekvátnejších teórií pojmov, ktorá má v porovnaní s Hanzlovým chápaním pojmov ako "súm poznatkov" viacero predností. Ale ani táto koncepcia nie je zlučiteľná s vývinovou doktrínou VTP - zmena vnútornej stavby pojmu by viedla k strate jeho identity. Podľa tejto koncepcie pojem P_1 je totožný s pojmom P_2 práve vtedy, keď má tú istú štruktúru ako P_2 a na zodpovedajúcich miestach sa v P_1 i v P_2 vyskytujú tie isté jednoduché zložky.¹⁰ Môžu sa však pojmy vyvíjať tak, že sa pritom nemeni ani ich zloženie (zložky) ani štruktúra?

Nepochopil som, prečo nás I. Hanzel varuje pred stotožňovaním pojmu svet, ktorým operuje intenzionálna logika, s pojmom sveta v koncepcii V. Černíka a J. Viveníka, pretože tieto pojmy neboli predmetom výmeny názorov, a teda ani príčinou nedorozumení. Obávam sa, že nedorozumenia môže vyvolať skôr Hanzlovo konfúzne

a zavádzajúce tvrdenie, že "v intenzionálnej logike sa svet (možný svet) konštruuje v zhode so štruktúrou jazyka deskripcii, ktoré fixujú naše už *dané, utvorené* poznatky" ([5], 399). Čo tu značí "konštruovať svet v zhode so štruktúrou jazyka deskripcii"? Ako sa v deskripciách fixujú poznatky? Pomocou akých *poznatkov* sa konštruuje možný svet, aby bol "v zhode" s deskripciami, v ktorých sú tieto poznatky uložené? Ako také deskripcie, konštrukcia a možný svet vyzerajú? S Hanzlovou výzvou nestotožňovať spomenuté dva pojmy sveta možno síce súhlasiť, ale treba dodať, že pojem možného sveta, ktorý sa črtá za citovanou formuláciou, intenzionálna logika nepozná.

Igor Hanzel vo svojom článku Fregeho nielen analyzuje a vykladá, ale aj kritizuje. Bolo by zaujímavé túto kritiku dôkladnejšie rozobrať, od čoho tu však musím upustiť, lebo táto téma prekračuje rámec diskusie o vývine pojmov. Musím však priznať, že spôsob, akým I. Hanzel Fregeho kritizuje, sa mi veľmi nepozdáva. Je to kritika, ktorá odmieta, zatracuje, ale neargumentuje. Pokúsím sa to ilustrovať aspoň na jednom príklade. V závere svojej state píše: "V súčasnosti, ... však Fregeho anti-psychologizmus, jeho termín "tretia ríša" predstavuje už len rezíduum, ktorého sa sémantika nielen môže, ale aj musí zbaviť" ([5], 404). To vlastne nie je ani kritika, ale direktíva. Týmto spôsobom sa problémy neriešia, ale likvidujú. Podobné tvrdenia sú akceptovateľné iba ako závery úvah, v ktorých sa *argumentovane* ukáže, že dnes sa možno bez Fregeho tretej ríše ideálnych entít bez problémov zaobísť a že ťažkosť, s ktorými zápasil psychologizmus minulého storočia, sa dajú hravo prekonať. Na niektoré problémy späté s odmietaním ideálnych entít sme narazili i v našej diskusii (pozri [3], 69-71, 99-102). Hoci I. Hanzel sa nevyrovnal ani s jedným z nich (vlastne sa o to ani len nepokúsil), logickej sémantike radí, ba priam prikazuje, že tretej ríše a antipsychologizmu sa "musí zbaviť". Akoby si neuvedomoval, že obdobie direktívneho riešenia filozofických problémov už máme skoro šesť rokov za sebou.

Nemienim sa púšťať do polemiky s Hanzlovým názorom, že "zmysel mena nie je [pre Fregeho] ... ničím epistemickým" ([5], 400), ani s názorom, že "sama intenzia už nemá nič spoločné s ľudským poznaním" ([5], 399) a že "termín 'intenzia' ... nemožno použiť na filozofické reflexie o ľudskom poznaní" ([5], 399). Považujem ich síce za veľmi diskutabilné, ale v kontexte ústredného problému našej diskusie sú irelevantné. Problémy interpretácie Fregeho zmyslu a aplikability pojmu intenzie v teórii poznania sú nesporne zaujímavé, ale odvádzajú diskusiu na vedľajšiu koľaj otázok, ktoré sú z hľadiska ústredného problému druhoradé. Ak I. Hanzel intenzionálne chápanie pojmov odmieta, nikto mu nebráni predložiť a rozvinúť iné - zatiaľ sa uspokojil iba s veľmi hmlistým náznakom koncepcie, podľa ktorej pojmy sú "sumy poznatkov". Žiaľ, sumy poznatkov vôbec nie sú pojmy, o aké ide v našej diskusii. Sú to buď množiny alebo konjunkcie poznatkov, čiže overených pravdivých súdov, v ktorých sa pojmy vyskytujú len ako ich pravé zložky. Používanie výrazu "pojmy" na označenie množín či konjunkcií poznatkov je dnes anachronizmom, ktorý je dobrý iba na vyvolávanie zmätkov a nedorozumení.

Igor Hanzel sa vo svojom príspevku pohybuje prevažne na okraji centrálnej problematiky diskusie. Z jeho state sa nedozvieme skoro nič o chápaní pojmov, nič o ich stavbe ani o konkrétnych zmenách, ktoré prekonávajú vyvíjajúce sa pojmy. Niet v nej jedinej zmienky o antinómiach a teda ani o tom, ako sa možno tejto pliahy zbaviť. Nepriamo však naznačuje, že nie je proti nim celkom bezmocný: pripravil si pre logiku klietku, ktorá by ju mala vykázat' do patričných medzi a s ňou aj všetky antinómie. Uväznením logiky v nej by sa oblasť pôsobnosti logiky zúžila na priestor klietky a väzňa v ňom. Tento prostriedok proti protirečeniam nie je nový ani originálny, ale mnohým filozofom stačí. Nie som si istý, či I. Hanzel k nim naozaj patrí, ale z niektorých formulácií je zjavné, že s nimi prinajmenej sympatizuje. Nemienim ho za to odsudzovať, ale nemôžem si odpustiť otázku, prečo sa vlastne zapojil do diskusie, v ktorej sa usilujeme problémy riešiť, a nie ich umŕtvovať spochybňovaním legitimitnosti logiky v epistemológii.

Tým svoje pripomienky k obsahu Hanzlovho príspevku uzatvaram a prejdem k téme, adresovanej všetkým diskutujúcim. Dotknem sa jej v tejto stati, lebo silný podnet na napísanie nasledujúcich riadkov na túto tému mi dal práve Hanzlov príspevok a nebolo by únosné uverejňovať ich v osobitnom článku.

3. Niekoľko otázok prívŕzencom VTP. V diskusii o vývine pojmov bolo už uverejnených 14 statí. Ak v nej mienime dospieť aj k nejakým výsledkom, mali by sme sa koncentrovať na základné problémy, a nie ustavične odbočovať k podružným otázkam, ktoré možno v kontexte našej diskusie obísť bez ujmy na riešení jej ústredného problému. Inak hrozí, že naša výmena názorov sa zmení na diskusiu bez konca, ktorej problematika sa bude rozrastať všetkými možnými smermi ako stavba labyrintu budovaného bez akéhokoľvek plánu. Ako sa má v takom labyrinte vyznať čitateľ a akými cestami sa majú v ňom pohybovať ďalší diskutujúci?! Ak sa táto diskusia nemá premeniť na voľnú a neviazanú debatu, ktorá nespeje k nijakému cieľu, mala by sa sústrediť predovšetkým na problémy, ktoré vývinovú teóriu ťažia najviac. Voľky-nevoľky ich musím jej zástancom pripomenúť a popritom všeličo zopakovať, za čo sa čitateľom vopred ospravedlňujem.

Vyvíjajúci sa pojem P je útvar, ktorý prekonáva isté zmeny, ale pritom ne stráca svoju identitu. Ako ktorýkoľvek iný vyvíjajúci sa objekt má v každom okamihu svojho vývinu isté zloženie a štruktúru. Pod zložením rozumiem najmä komponenty, z ktorých sa skladá a pod štruktúrou spôsob ich sklbenia. Ak P sa vyvíja, mení sa jeho zloženie alebo štruktúra, prípadne jedno aj druhé, ale v každom okamihu t_i má určitú podobu P_i danú jeho zložkami a ich spojením. Ťažko si možno predstaviť vývin pojmu, ktorý by mal vo všetkých štádiách to isté zloženie i štruktúru a ešte ťažšie vývin pojmu, ktorý by bol počas celého vývinu jednoduchý. Treba si tiež uvedomiť, že podoba pojmu sa nemôže meniť každú chvíľu, fázy zmien by sa mali striedať s obdobiami stability, v ktorých sa pojem nemení. Kontinuitne sa meniace pojmy by boli nepoužiteľné - v komunikácii i v dedukcii možno uplatniť iba pojmy, ktoré sú stabilné aspoň počas vedenej konverzácie či rozvíjanej deduktívnej úvahy (meniace sa pojmy by ohrozili zrozumiteľnosť prvej a logickú korektnosť druhej).

Vo vývine pojmu P možno teda vyčleniť isté časové intervaly t_1, t_2, \dots, t_n , v ktorých sa pojem nemení, a stabilné podoby pojmu P v týchto intervaloch - pojmy P_1, P_2, \dots, P_n , ktoré sú navzájom rôzne, lebo predstavujú rozličné podoby pojmu P , ktoré nadobúda počas svojho vývinu (mohli by sme ich nazvať *vývinovými štádiami pojmu P*). V opise vývinu nejakého pojmu treba uviesť jednak vyvíjajúci sa pojem P , jednak jeho vývinové štádia: bez P budeme mať iba rad nemenných, po sebe nasledujúcich pojmov P_1, \dots, P_n (teda vývin bez vyvíjajúceho sa pojmu) a bez P , nebude jasné, ako sa pojem P vlastne vyvíjal.

V postupnosti týchto pojmov sa odrážajú *zmeny* a v pojme P identita vyvíjajúceho sa pojmu. Uvedená schématická rekonštrukcia vývinu pojmu nielenže nepredpokladá nemennosť pojmu (ako sa mylne domnievali V. Černík s J. Viceníkom a L. Kvasz), ale naopak: vychádza z toho, že pojem P sa mení prekonávaním *navzájom odlišných štádií P_1, P_2, \dots, P_n* . Nemám ani potuchy, ako inak by sme mohli opísať zmeny, ktorými prechádza vyvíjajúci sa pojem P (moji oponenti to ani len nenaznačili).

S vývinom pojmov, ktorý prebieha naznačeným spôsobom, súvisí mnoho problémov, ktoré pokladám za kľúčové. Žiaľ, práve týmto otázkam venovali stúpenici VTP buď len letnú alebo nijakú pozornosť. Domnievam sa, že ak nemáme v diskusii prešľapovať na jednom mieste alebo preskakovať od jednej témy k druhej, mali by sme sa zamerať najmä na ne. V príspevkoch prívržencov VTP mi chýbajú najmä dôkladné, dostatočne rozvinuté odpovede na nasledujúce otázky.

1. Aké konkrétne zmeny prekonáva vyvíjajúci sa pojem P , resp. aké konkrétne rozdiely existujú medzi jeho vývinovými štádiami P_1, P_2, \dots, P_n ?
2. V akom vzťahu je vyvíjajúci sa pojem P k svojim vývinovým štádiam P_1, P_2, \dots, P_n ? Je s nimi a) totožný, alebo b) sa od každého z nich líši, či c) v čase t_1 je totožný s P_1 a v čase t_2 odlišný od t_1 je totožný s P_2 ?
3. Aká je podoba pojmu P v prípade b)?
4. Ktorý pojem sa vlastne vyvíja v prípade c), keď P je v čase t_1 totožný s nemenným pojmom P_1 , v čase t_2 s nemenným pojmom P_2, \dots a v čase t_n s nemenným pojmom P_n a s ničím iným? Akú podobu má pojem P v tomto prípade? Čím sa líši od svojich vývinových štádií P_1, P_2, \dots, P_n a aké je jeho zloženie a štruktúra?
5. Ako sa možno v prípadoch a) - c) vyhnúť antinómiám?

Poslednú otázku pokladám za kardinálnu. Stúpenici VTP by jej mali venovať maximálnu pozornosť. Aká je však skutočnosť? Dvojica autorov V. Černík - J. Viceník venovala antinómiám dva odseky založené na istom nedorozumení ([3], 95), ktorým som sa už zaoberal ([3], 102-103). Ján Dubníčka vidí záchranu pred antinómiami vo vývinovej logike, ktorá ešte neexistuje (alebo je ňou dialektická logika? Pozri [3], 109-116). Igor Hanzel akoby o nich ani nevedel, zrejme je presvedčený, že epistemológia, ktorá bude "od psychológie a logiky nezávislá" ([5], 402), sa spolu s logikou zbavi aj antinómií. O akej epistemológii vlastne sníva?

Azda najviac riadkov venoval antinómiam L. Kvasz. Najprv ich vyhlásil za výsledok neadekvátnej matematizácie, žiaľ, vôbec sa neunúval svoje tvrdenie aj doložiť - patričnému rozboru nepodrobil ani jednu antinómiu. Namiesto toho čitateľom ponúkol svoj "malý príklad" s guľičkou, ktorý mal byť neparadoxným protipríkladom antinómie mysleného pojmu ([3], 38-39). Ukázalo sa, že tento protipríklad "je paradoxný skrz-naskrz" ([3], 50-51), takže ním L. Kvasz ani len nenaznačil, ako by sa VTP mohla vyhnúť spomenutej antinómii. Po týchto neúspešných, ale v každom prípade aspoň vecných pokusoch vyrovnat' sa s ťažiskovým problémom VTP, L. Kvasz napokon prišiel v stati [6] k pozoruhodnému záveru, pri ktorom sa nemôžem nepristať.¹¹

Na s. 82 napísal: "Na ťažkosti s pohybom ako prvý poukázal Zenón z Eley. P. Cmorej pri spochybňovaní možnosti vývinu pojmov [1], [2] v podstate len preložil problém identity objektu pri pohybe do jazyka logiky a spravil z neho problém identity pojmu počas jeho vývinu. Európska veda sa s týmito a ďalšími paradoxami vysporiadala niekde medzi Galileim a Newtonom, kedy sa otvoril fyzikálny svet".¹²

Obávam sa, že k podobnému záveru môže dospieť iba autor, ktorý do obsahu Zenónových apórií a antinómii VTP veľmi neprenikol. Kto len trochu pozná Zenónove apórie, musí vedieť, že v nich vôbec nejde o *identitu* pohybujúceho sa objektu. Paradoxnosť apórií nevyplýva predsa z toho, že by Achilles, korytnačka, či letiaci šíp boli na začiatku pohybu totožní s niečím iným ako na jeho konci. Navyše je pre mňa veľkou záhadou, ako možno zo štyroch Zenónových paradoxov prekladom získať sedem antinómii, v ktorých je reč o myslení, vyplývaní, možnosti, nevyhnutnosti, verifikovanosti, vedení a predikcii. O preklade tu možno hovoriť iba po takom znásilnení významu slova "preklad", po ktorom budeme môcť povedať, že Hviezdoslavova tragédia *Herodes a Herodias* je prekladom Shakespearovej hry *Antonius a Kleopatra*.

Keďže však nemôžem vylúčiť, že sa mýlim, že Kvaszovi "sa ... vyjavila pravda", ku ktorej som sa ešte neprepracoval, musím ho verejne vyzvať, aby citované tvrdenie patrične zdôvodnil. Bol by som rád, keby

a) ukázal, ako možno antinómie VTP získať prekladom Zenónových apórií. Proti každému Zenónovmu paradoxu nech postaví príslušné antinómie VTP, ktoré vznikli jeho prekladom, a proti každému *klúčovému* výrazu (prípadne pojmu) paradoxu zasa zodpovedajúci *klúčový* výraz (pojmem) použitý vo formulácii antinómie VTP a naopak. Dúfam, že tentoraz to neodbaví lacným "nemienim [čitateľa] obťažovať rozborom jednotlivých antinómii".¹³ Pre každý prípad podotýkam, že mi vôbec nejde o doslovný preklad, uspokojím sa dokonca s rozborom, ktorým L. Kvasz dokáže, že Zenónove paradoxy majú tú istú logickú štruktúru ako antinómie VTP.

Otázka prekladu je, pravdaže, sekundárna vec. Oveľa naliehavejšia je úloha vyrovnat' sa s antinómiami. Preto napriek tomu, že "európska veda" sa so Zenónovými paradoxmi "vysporiadala [už] niekde medzi Galileim a Newtonom", Kvasza prosím, aby

b) na konkrétnom rozbere aspoň troch-štyroch antinómii VTP ukázal, ako sa možno s nimi "vysporiadať" a že to možno urobiť *podobne* ako so Zenónovými

paradoxmi, lebo pri ich konštrukcii som sa dopustil tých istých chýb ako Zenón. Obťažovania čitateľov sa L. Kvasz nemusí obávať - rozbor sa dá vytlačiť iným typom písma a čitateľov, ktorých nebude zaujímať, možno upozorniť, že ho môžu preskočiť. O paradoxoch sa v slovenskej filozofickej spisbe zatiaľ veľa nepopísalo, preto si myslím, že aspoň istá časť slovenských čitateľov ich podrobnú analýzu určite ocení.

Úlohy a) a b) sú námetom na napísanie zaujímavého článku. Ak sa Kvaszovi vydari, nevydýchnu si s úľavou len stúpenci VTP, ale i ja, lebo pre mňa to bude znamenie, že polemiku o vývine pojmov môžeme ukončiť a prejsť k iným problémom.

Filozofický ústav SAV,

Klemensova 19, 813 64 Bratislava,

fax: 321 215, e-mail: postmast@fiu.savba.sk

POZNÁMKY

¹ Zaujímavé je, že I. Hanzel sa explicitne k vývinovej doktrine neprihlásil - v jeho stati sa nikde netvrdí, že pojmy sa vyvíjajú. Z jej obsahu a celkového ladenia je však zrejmé, že vývinovú doktrínu akceptuje.

² Za fregeovské pokladám jednak Fregeho chápanie pojmov, jednak rozmanité explikáty pojmu Pojem v intenzionálnej sémantike, ktoré vznikli pod vplyvom jeho koncepcie pojmov a zmyslu jazykových výrazov.

³ Pavel Materna ju vo svojej monografii [7] o pojmoch nazval dokonca "lidovou", hoci treba dodať, že v XIX. storočí nebola len súčasťou folklóru, ale aj zložkou niektorých logicko-filozofických teórií. Pozri [3], 13.

⁴ Hoci tejto skupine koncepcií som venoval viac miesta ako prvým dvom dovedna, pozornosť diskutujúcich akosi unikla. Do tejto skupiny patrí aj koncepcia, podľa ktorej "logicky priezračný pojmový výraz je priam zrkadlovým odrazom pojmu, ktorý vyjadruje. Jazykovým premenným zodpovedajú v pojme abstraktné premenné, ktoré plnia funkciu mimojazykových reprezentantov určitých objektov, jednoduchým predikátovým symbolom zodpovedajú v pojme jednoduché pojmy vlastnosti a vzťahov, výrokom a výrokovým formám - súdy a súdové formy s obdobnou štruktúrou a logickým výrazom - rôzne logické funkcie" ([3], 12). Čitateľ, ktorý pozná Tichého teóriu konštrukcii, sa určite dovtipí, že som mal na mysli koncepciu, ktorá by sa dala vybudovať na báze jeho transparentnej intenzionálnej logiky. Takú koncepciu rozpracoval neskôr P. Materna (pozri jeho monografiu [7]).

⁵ Pozri [5], 396.

⁶ Pozri [3], 26.

⁷ V stati [1], v ktorej som Fregeho chápaniu pojmov mohol venovať viacej viet ako v poznámke článku [2], sa tento lapsus nevyskytuje, hoci ani v ňom nechýbajú zjednodušenia a skraty, ktoré možno spochybniť a kritizovať. Domnievam sa však, že na malej ploche článku, v ktorom si nemožno dovoliť podrobnejší vyklad koncepcie uvedenej viac-menej iba na ilustráciu, sa podobným skresleniam nedá vyhnúť. Pravda, to vôbec neznamená, že by sme ich mali zhovievavo prehládať a potláčať ich kritiku.

⁸ Pozri [3], 48-50.

⁹ Pozri 3. časť [5], 398-400.

¹⁰ Táto formulácia je zjednodušená, ale v danom kontexte dostatočne vystihuje intuíciu, z ktorej vychádza naznačené chápanie identity pojmov.

¹¹ Táto stat' vyšla v zborníku [3], 117-129 i v časopise *Filozofia* (pozri [6]). Pre prerušenie diskusie som na ňu nestihol reagovať.

¹² Pozri [6], 82 alebo [3], 125.

¹³ Ako to urobil na s. 38 vo svojom prvom príspevku do diskusie. Pozri [3], 33-40.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1990): Vývin pojmov. *Filozofia* 45, č. 3, 288-308. Pozri aj [3], 9-25.
- [2] CMOREJ, P. (1990): Neradostné dôsledky vývinového chápania pojmov. *Filozofia* 45, č. 4, 387-395. Pozri aj [3], 26-32.
- [3] CMOREJ, P. (ed.) (1992): **Logické a filozofické problémy vývinu pojmov**. Filozofický ústav SAV, Bratislava.
- [4] ČERNÍK, V. (1995): Fiktívny dialóg s dvojníkom istého kritika. *Organon F* 2, č. 1, 59-70.
- [5] HANZEL, I. (1995): Vývin pojmov. K východiskám jednej diskusie. *Organon F* 2, č. 4, 395-405.
- [6] KVASZ, L. (1993): Vývin pojmov - prečo áno! *Filozofia* 48, č. 2, 75-85. Táto stat' vyšla aj v zborníku [3], 117-129.
- [7] MATERNA, P. (1995): **Svět pojmnů a logika**. Filosofia, Praha.

ERRÁTA

V 4. čísle II. ročníka *Organonu F* (1995) sa na s. 428_g v poznámke 1 (state *Z logickej syntaxe a sémantiky (VIII)* od P. Cmoreja) vyskytuje táto chyba: namiesto výrazu "v ktorom sa voľne vyskytuje iba premenná x " má byť "v ktorom sa voľne nevyskytuje nijaká premenná". Autor sa čitateľom za toto neprijemné nedopatrenie ospravedlňuje.